

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТРАНСПОРТУ

Кафедра фінансів

Н.М. Лисьонкова, О.А. Єрмоленко

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Конспект лекцій

Частина I

Харків - 2014

Лисьонкова Н.М., Єрмоленко О.А. Бюджетна система:

Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2014. – Ч. 1. – 45 с.

Конспект лекцій призначено для студентів, що навчаються за напрямом 6.030508 «Фінанси і кредит» всіх форм навчання.

Лл. 11, бібліогр.: 36 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри фінансів 19 березня 2013 р., протокол № 8.

Рецензент
проф. І.Ю. Зайцева

Н.М. Лисьонкова, О.А. Єрмоленко

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Конспект лекцій

Частина I

Відповідальний за випуск Лисьонкова Н.М.

Редактор Ібрагімова Н.В.

Підписано до друку 04.04.13 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 1,50. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

Кафедра «Фінанси»

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА
конспект лекцій з курсу для студентів усіх форм навчання
за напрямом 6.030508 «Фінанси і кредит»
частина I

Харків 2012

Лисьонкова Н.М., Єрмоленко О.А. Бюджетна система: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2014. – Ч. 1. – с.

Іл. 11, бібліогр.: 36 назв.

Конспект лекцій розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри фінансів 19 березня 2013 р., протокол № 8.

Рекомендується для студентів всіх форм навчання за напрямом 6.030508 «Фінанси і кредит».

Рецензент:
проф. І.Ю. Зайцева

ЗМІСТ

Вступ.....	4
ТЕМА 1. Сутність, призначення та роль бюджету держави.....	5
ТЕМА 2. Бюджетний устрій та побудова бюджетної системи України.....	19
ТЕМА 3. Система доходів бюджету.....	29
ТЕМА 4. Система видатків бюджету.....	34
Список літератури.....	40

ВСТУП

Роль і значення дисципліни “Бюджетна система“ у підготовці фахівців визначається теоретико-прикладним характером цієї дисципліни: у теоретичному плані вона повинна поглибити фундаментальні знання щодо макроекономічної сфери фінансової системи – державних фінансів; у прикладному плані – закласти базові знання з методики бюджетної роботи та сформуванати навички проведення розрахунків показників бюджету.

Вивчення дисципліни “Бюджетна система“ має важливе значення в загальній структурно-логічній схемі підготовки спеціаліста та ґрунтується на засвоєнні та оволодінні загальної теорії фінансів, передбачає вивчення блока економічних дисциплін: “Державні фінанси”, “Державне регулювання економіки”, “Бухгалтерський облік”, “Інвестування”.

Знання, отримані студентами в процесі вивчення дисципліни “Бюджетна система”, можуть бути використані як базові при засвоєнні дисциплін “Бюджетний менеджмент”, “Податкова система”, “Податковий менеджмент”.

Мета навчальної дисципліни “Бюджетна система“ – вивчення сутності бюджетних відносин і характеру їх впливу на суспільство. Тільки на цій основі можливо забезпечити ефективне управління бюджетом і фінансовою діяльністю держави в цілому.

Завдання вивчення дисципліни “Бюджетна система“:

- засвоєння теоретичних основ формування і використання бюджету держави;
- розуміння засад бюджетного устрою і принципів побудови бюджетної системи;
- формування теоретичних і практичних знань щодо методів і джерел формування доходів бюджету та напрямів і форм фінансування видатків;
- оволодіння методикою визначення обсягів бюджетних видатків, які забезпечують реалізацію функцій держави; формування знань з питань державного кредиту та управління державним боргом.

У процесі вивчення дисципліни послідовно розглядаються призначення та роль державного бюджету; сутність бюджетного устрою та побудови бюджетної системи України; система доходів і видатків бюджету за джерелами формування та напрямками використання.

Вивчення дисципліни “Бюджетна система” повинно забезпечити з боку студентів:

знання:

- сутності, призначення та ролі бюджету в загальній схемі фінансових відносин;

- основних принципів фінансового прогнозування та планування;

- функцій бюджету в ринковій економіці;

- основ бюджетного устрою та принципів побудови бюджетної системи держави;

- бюджетного процесу та основних його етапів;

уміння:

- з'ясувати сутність бюджету і його необхідність;

- з'ясувати можливості оптимізації співвідношення дохідної та видаткової частин бюджету.

ТЕМА 1. Сутність, призначення та роль бюджету держави

План

1.1 Бюджет як економічна категорія.

1.1.1 Роль і місце бюджету в перерозподільних відносинах у суспільстві.

1.1.2 Взаємозалежність ВВП та бюджету.

1.1.3 Бюджетна централізація ВВП та її межі.

1.1.4 Фінансові протиріччя в суспільстві, пов'язані з формуванням бюджету і способи їх вирішення.

1.2 Бюджет як фінансовий план.

1.3 Роль бюджету у фінансово-кредитному механізмі

1.1 Бюджет як економічна категорія

1.1.1 Роль і місце бюджету в перерозподільних відносинах у суспільстві

Фінансова система включає чотири сфери (узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин):

1) фінанси суб'єктів господарювання (мікрорівень).

Сфера *фінансів суб'єктів господарювання* відображає рух грошових потоків підприємств;

2) державні фінанси (макрорівень).

Сфера *державних фінансів* характеризує фінансову діяльність держави;

3) міжнародні фінанси (світове господарство).

Сфера *міжнародних фінансів* відображає перерозподільно-обмінні відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні;

4) фінансовий ринок (забезпечуюча сфера).

Сфера *фінансового ринку* охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару.

Бюджет держави – складова ланка державних фінансів (рисунок 1.1).

		ЛАНКИ			
		Централізовані			Децентра-лізовані
		Бюджет держави	Цільові фонди	Державний кредит	Фінанси державного сектора
РІВНІ	Загально-державні фінанси	Державний бюджет	Загально-державні фонди	Державні позики	Фінанси державного сектора
	Місцеві фінанси	Місцеві бюджети	Регіональні фонди	Місцеві позики	Фінанси муніципального господарства

Рисунок 1.1 – Система державних фінансів

Державні фінанси характеризують державну централізацію фінансових ресурсів і підприємницьку діяльність держави. Це основна сфера перерозподілу ВВП і тому всі суб'єкти

розподільних відносин заінтересовані в її оптимальності. Оптимальність означає, що рівень централізації, з одного боку, повинен забезпечувати державу достатніми коштами і не підривати фінансову базу суб'єктів господарювання, а ступень перерозподілу, з іншого боку, як достатньо спливати на пропорції соціально-економічного розвитку, так і не створювати “утриманської” психології у юридичних і фізичних осіб. Тобто сфера державних фінансів надзвичайно тонка і важлива.

Державні фінанси включають **централізовані ланки** – бюджет, фонди цільового призначення і державний кредит, а також **децентралізовані** – фінанси суб'єктів господарювання в державному секторі.

Фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів мають фондний характер і поділяються на два напрямки:

- мобілізація коштів державою;
- їх виділення.

Мобілізація коштів здійснюється за допомогою податків, платежів, відрахувань, внесків і зборів, які надходять до бюджету і фондів цільового призначення.

Виділення коштів здійснюється у формі інвестицій, дотацій і субсидій, кредитів, кошторисного фінансування, державних пенсій і допомог, відшкодування витрат.

Взаємовідносини з бюджетом і фондами цільового призначення регулюються на законодавчій основі.

Бюджет держави – це основний фонд фінансових ресурсів і значна ланка державних фінансів. Він призначений для фінансового забезпечення виконання державою її функцій:

- економічної,
- соціальної,
- управлінської;
- оборонної.

Через бюджет регулюється діяльність усіх сфер і ланок фінансової системи. Тобто з позицій управління фінансами це визначальна ланка, яка спрямовує в заданому напрямі розвиток суспільства.

Фонди цільового призначення характеризують централізацію фінансових ресурсів для вирішення конкретних

завдань і проблем. Їхньою характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрямки використання. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, тому їх склад досить різноманітний у різних країнах і в різні часи. Серед них виділяють:

- цільові фонди, що носять стабільний характер (наприклад, пенсійні фонди і фонди зайнятості);

- цільові фонди, що характеризують відносно тимчасові потреби (наприклад, в Україні Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення).

Державний кредит характеризує відносини, при яких держава виступає позичальником. Кредиторами можуть виступати юридичні й фізичні особи даної та інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інститути. Мобілізовані за допомогою державного кредиту кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту або в окремий фонд, призначений для інвестицій при випуску цільових позик.

Фінанси державного сектора економіки включають ті ж відносини, що і фінанси будь-якого суб'єкта господарювання, оскільки характер і напрямки господарської і фінансової діяльності не залежать від форми власності. Вони регламентуються державою як на підставі законів, так і у формі державного управління.

Державні фінанси поділяються *за рівнями* на загальнодержавні й місцеві.

Загальнодержавні фінанси призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави в цілому. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади та управління, а з іншого – виступають у їхніх руках інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП з метою збалансованого розвитку окремих регіонів. За їхньою допомогою здійснюється також структурна політика, яка покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Місцеві фінанси виступають фінансовою базою місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Тобто є інструментом внутрішньорегіональної політики. Основне призначення місцевих фінансів – забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, районів) і поселень.

Основна проблема побудови системи державних фінансів – установа оптимального співвідношення між її рівнями.

З одного боку, рівень загальнодержавної централізації має бути таким, щоб надійно забезпечувати загальнодержавні інтереси. Нестача коштів у центральних органів влади і управління підриває їх фінансову, а відтак і політичну, силу, звужує можливості їх впливу, що може негативно позначатись на країні в цілому.

З іншого боку, рівень загальнодержавної централізації не має підривати фінансову базу регіонів. Місцеві органи влади і управління потребують достатньо фінансових стимулів для ефективної діяльності. Якщо цього немає, місцева влада перетворюється у звичайних виконавців, які тільки отримують кошти, а не заробляють їх самостійно.

Отже, як економічна категорія бюджет відображає фінансові відносини щодо формування на загальнодержавному і регіональних рівнях централізованих фондів, призначених для реалізації функцій держави.

Специфічними ознаками даних відносин є:

1 *Перерозподільний характер* – бюджет виконує функцію перерозподілу ВВП між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, перерозподіл у часі при використанні державних позик.

2 *Всеохоплюючий характер* – ними охоплені всі юридичні і фізичні особи.

3 *Законодавче регулювання* – здійснюється за трьома напрямками:

- загальним Бюджетним кодексом України;
- законами, що регламентують надходження доходів і фінансування видатків;

▪ прийняттям щорічного закону (рішення) про бюджет на наступний бюджетний рік.

Роль і місце бюджету в суспільстві визначається фінансовою моделлю країни. Моделі відрізняються за двома ознаками:

- 1) за послідовністю розподілу ВВП;
- 2) за рівнем державної централізації ВВП.

1.1.2 Взаємозалежність ВВП та бюджету

Права держави в розподілі ВВП засновуються на двох чинниках.

По-перше, на виконанні нею зазначених суспільних функцій. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій.

По-друге, держава може брати участь у розподілі ВВП як один із суб'єктів його створення, виступаючи власником засобів виробництва в державному секторі, тобто виконуючи підприємницьку діяльність.

З точки зору **послідовності розподілу ВВП** існують два варіанти:

- 1) в умовах ринкової економіки;
- 2) у межах адміністративної економіки.

Їх розглядають виходячи з розподілу знов створеної вартості – **національного доходу**. Він є основним і обов'язковим об'єктом розподілу. Основним за питомою вагою і значущістю. Обов'язковим, оскільки не може бути нерозподіленим – інакше зупиниться процес відтворення виробництва.

У *ринковій економіці* створений ВВП, точніше НД, спочатку розподіляється між його виробниками. Працівники і службовці отримують заробітну плату, підприємці – прибуток. Після цього здійснюється формування бюджету шляхом оподаткування доходів юридичних і фізичних осіб.

У загальному вигляді цей варіант може бути зображений таким чином – заштрихована частина показує оподаткування заробітної плати і прибутку окремих працівників і службовців (а, б) і підприємців (А, Б) (рисунки 1.2).

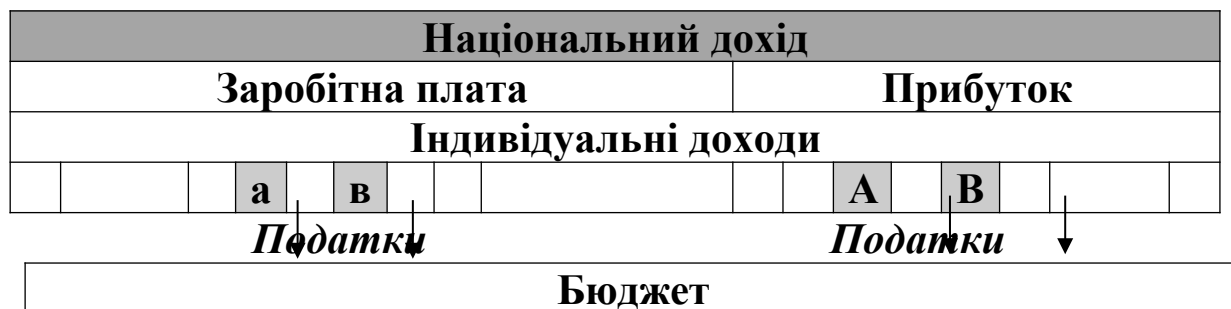

Рисунок 1.2 – Схема розподілу ВВП в умовах ринкової економіці

Держава отримує свої доходи переважно в процесі перерозподілу НД шляхом оподаткування первинних і вторинних доходів, чітко визначає рівень оподаткування. Система оподаткування є відкритою і зрозумілою. Якщо державі потрібні додаткові доходи на фінансування певних видатків, то підвищити рівень оподаткування вона може тільки гласно, тобто їй так треба обґрунтувати свої розрахунки, щоб з ними погодилося суспільство. Та навіть коли суспільство і не згодне з підвищенням рівня оподаткування, то воно хоча б інформоване про це. У цілому при такому варіанті формування доходів бюджету основними об'єктами оподаткування є доходи населення (заробітна плата, особисті доходи підприємців тощо). Це не перевага чи недолік (як не так давно доводила наша економічна наука), це об'єктивна властивість економічної системи з даним розподілом НД.

Пропорції первинного розподілу НД між підприємцями і працівниками та службовцями регулюються:

- *ринковими відносинами*, які сприяють установленню оптимальних пропорцій між заробітною платою і прибутком. Для підприємців украї необхідним є високий рівень доходів населення, оскільки це сприяє розширенню обсягу продажів, а отже, і забезпеченню формування прибутку. Працівники і службовці зацікавлені в прибутку, тому що він створює передумови для розвитку виробництва, а відтак, і зростання заробітної плати;

- *у законодавчому порядку* – встановлення мінімального рівня оплати праці й обмеження максимального рівня рентабельності на основі застосування економічних інструментів, наприклад податку на прибуток.

При *адміністративній економіці* держава спочатку централізує в бюджеті необхідну частину ВВП, переважну частину НД, а залишок розподіляється між його виробниками.

Як власник засобів виробництва держава із самого початку виключає цю частину з розподільних відносин. Вона ж установлює шляхом регулювання заробітної плати і планового ціноутворення пропорції між заробітною платою і грошовими нагромадженнями – прибутком і податком з обороту. Причому переважають грошові нагромадження.

Така система розподілу може бути представлена у вигляді схеми (рисунок 1.3).

Рисунок 1.3 – Схема розподілу ВВП в умовах адміністративної економіки

Другий варіант формування доходів держави застосовувався у колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах. Характерна ознака цієї моделі полягає в тому, що переважну частину своїх доходів держава отримує в процесі первинного розподілу НД.

Пропорції первинного розподілу НД регулюються *державою* за допомогою адміністративних методів. Рівень заробітної плати регулюється через встановлення тарифних розрядів і посадових окладів. На основі планового ціноутворення фіксується централізований чистий дохід держави (податок з обороту) і встановлюється рівень прибутку підприємств.

Звісна річ, виділення зазначених моделей певною мірою носить умовний характер.

У моделі ринкової економіки присутні елементи участі держави в первинному розподілі за допомогою непрямих податків.

Модель адміністративної економіки, у свою чергу, включає елементи перерозподілу.

Відмінність однієї моделі від іншої полягає в різних пропорціях. У моделі ринкової економіки переважає участь держави в перерозподілі ВВП, а в моделі адміністративної економіки – втручання у його первинний розподіл.

1.1.3 Бюджетна централізація ВВП та її межі

За рівнем централізації ВВП в бюджеті умовно виділяють три моделі:

- 1) американська (25—30 %);
- 2) західноєвропейська (35—45 %);
- 3) скандинавська (50—60 %).

Американська модель, яка застосована на максимальному рівні самозабезпечення фізичних і самофінансування юридичних осіб, характеризується незначним рівнем бюджетної централізації – **25—30 %**. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Модель створює максимальну фінансову стимуляцію, з одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого – вимагає цього. Це досить жорстока і жорстка модель, але вона водночас і високоефективна, оскільки заснована, по суті справи, на примусовій фінансовій стимуляції.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП – **35—45 %**. За рахунок більш високого рівня централізації ВВП більш розгалуженою є і державна соціальна сфера, перш за все в галузі освіти. Суть моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП – **50—60 %**. Відповідно вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я. Вона створює клімат

упевненості й соціальної врівноваженості. Однак така модель можлива тільки за умов високого рівня культури і свідомості народу, відповідного ставлення до праці й поваги до державного сектора.

Вибір моделі бюджетної централізації ВВП залежить від багатьох чинників. Основний критерій – вплив на суспільство через установлення інтересів до праці і ефективного господарювання.

1.1.4 Фінансові протиріччя в суспільстві, пов’язані з формуванням бюджету, і способи їх вирішення

Бюджет як економічна категорія характеризує рух грошових потоків між державою та юридичними і фізичними особами. Цим відносинам притаманний суперечливий характер. Є два способи вирішення фінансових протиріч:

1 Встановлення оптимальних пропорцій розподілу ВВП та його централізації в бюджет.

Критерії оптимальності — забезпечення економічного зростання та встановлення соціальної гармонії в суспільстві. З одного боку, бюджет не повинен підривати фінансову базу юридичних і фізичних осіб, з іншого — створювати утриманські тенденції в суспільстві.

2 Зростання ВВП.

Зростання ВВП — основний показник, що характеризує економіку країни. Економічний розвиток дає можливість забезпечувати постійне зростання доходів усіх суб’єктів фінансових відносин. Разом з тим, оскільки потреби держави відносно стабільні, то в разі зростання ВВП її відносна частка може зменшуватись.

1.2 Бюджет як фінансовий план

Бюджет як фінансовий план являє собою розпис доходів і видатків держави, який затверджується органами законодавчої і представницької влади у вигляді закону.

Як фінансовий план бюджет відображає економічну, соціальну, військову, міжнародну політику держави.

Видатки на економічну діяльність визначаються двома чинниками:

- а) масштабами державного сектора економіки;
- б) економічною політикою держави (чому саме віддається перевага — бюджетному фінансуванню чи податковому регулюванню).

Рівень соціальних видатків визначається фінансовою моделлю суспільства.

Доходи бюджету характеризують податкову політику держави.

В Україні бюджет як фінансовий план має певні відмінності від бюджету як економічної категорії, оскільки до нього включаються фонди цільового призначення. Тому для оцінки реальної бюджетної політики необхідно проаналізувати статті доходів і видатків «чистого» бюджету (без цільових фондів).

Включення цих фондів до бюджету зумовлено двома причинами:

- наданням їм законодавчої сили;
- необхідністю здійснення державного контролю за коштами цих фондів.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

1 **Рівновага доходів і видатків.**

2 **Бюджетний надлишок** — перевищення доходів над нормативними видатками.

3 **Бюджетний дефіцит** — перевищення видатків над постійними доходами (податки та податкові доходи бюджету). За наявності бюджетного дефіциту встановлюються джерела його покриття (державні позики, емісія грошей).

Причиною бюджетного дефіциту є потреба держави витратити коштів більше, ніж це дозволяють фінансові можливості. Уникнути дефіциту теоретично досить просто — скоротити видатки або збільшити податки. Однак на практиці, як правило, це зробити досить важко, а іноді й неможливо.

Бюджетний дефіцит є складним явищем, яке не може мати однозначної оцінки.

Визначають різні види бюджетного дефіциту (рисунок 1.4).

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ		
За формою прояву	За причинами виникнення	За напрямками дефіцитного фінансування
Відкритий	Вимушений	Активний
Прихований	Свідомий	Пасивний

Рисунок 1.4 – Види бюджетного дефіциту

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на відкритий і прихований:

- **відкритий** — офіційно визнаний у законі про бюджет;
- **прихований** — офіційно не визнається. Прихований дефіцит — більш негативне явище, ніж відкритий. Його форми:
 - завищення планових обсягів доходів;
 - включення у склад доходів бюджету джерел покриття бюджетного дефіциту.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває вимушеним і свідомим:

- **вимушений** є наслідком низького рівня виробництва ВВП. Зумовлений недостатністю фінансових ресурсів у країні;
- **свідомий** визначається характером фінансової політики держави — вона намагається знизити рівень оподаткування для стимулювання економіки. Недостатні ресурси держава мобілізує за допомогою позик. Крім того, використання державних позик необхідне для регулювання фінансового ринку, індикатором якого є державні цінні папери. Для них встановлюється мінімальний рівень відсоткових ставок при максимальній надійності, за їх допомогою держава стимулює або стримує фінансовий ринок.

За напрямом дефіцитного фінансування розрізняють активний і пасивний бюджетний дефіцити:

- **активний** — це спрямування коштів на інвестиції в економіку, що сприяє зростанню ВВП;
- **пасивний** — це спрямування коштів бюджету на покриття поточних витрат.

Джерелами покриття дефіциту виступають:

- 1 Державні позики.

2 Грошова емісія.

Використання **державних позик** вимагає:

- наявності тимчасово вільних коштів у кредиторів держави;
- довіри з боку кредиторів до держави;
- заінтересованості кредиторів (досягається за рахунок високих гарантій повернення боргу і відсоткової політики);
- наявності реальних доходів від використання позичених грошових коштів, які дають можливість повернути борги і сплатити відсотки.

Державні позики вимагають чіткої системи погашення державною боргу. Джерелами цього погашення можуть бути:

- 1) додаткові податкові надходження, які отримує держава завдяки зростанню ВВП на основі інвестування позичених коштів;
- 2) підвищення рівня оподаткування;
- 3) зменшення видатків;
- 4) випуск нових позик.

Грошова емісія може використовуватися тільки в умовах жорсткого контролю за використанням цих грошей. Вона виходить з обмеження відношення бюджетного дефіциту до ВВП на рівні 2—3 %. Емісійний дохід, тобто сума перевищення доходів, отриманих державою від емісійних операцій, над витратами по забезпеченню цих операцій, використовується безпосередньо для покриття бюджетного дефіциту.

У разі використання грошової емісії основним чинником дефіциту є напрям направлення цих коштів — в інвестиції чи на поточні витрати.

Якщо кошти спрямовуються в інвестиції, то це дає можливість отримати первинний дохід, що у свою чергу амортизує сплеск інфляції.

У разі використання коштів на поточні витрати інфляція стає невідвратною.

1.3 Роль бюджету у фінансово-кредитному механізмі

Фінансово-кредитний механізм є сукупністю фінансових методів впливу на соціально-економічний розвиток країни; конкретних форм фінансово-кредитних відносин.

Фінансово-кредитний механізм складається з двох підсистем:

- а) фінансове забезпечення;
- б) фінансове регулювання.

Фінансове забезпечення здійснюється у таких чотирьох формах:

1 **Самофінансування** – покриття витрат за рахунок власних коштів. Це — вихідна форма.

2 **Кредитування** – покриття витрат за рахунок позичених коштів. Це — регулююча форма.

3 **Акціонерний капітал** — форма колективного капіталу, яка дає змогу концентрувати невеликі ресурси.

4 **Бюджетні асигнування** — форма державного фінансового забезпечення. З одного боку, вона є підпорядкованою, тобто використовується тоді, коли не вистачає інших джерел або їх важко сформулювати (це насамперед непривабливі для приватного бізнесу сфери діяльності). З іншого боку, ці асигнування можуть виконувати регулюючу роль при порушенні рівноваги цін, наприклад субсидії виробникам сільськогосподарської продукції.

За певних історичних умов бюджетні асигнування відіграють дуже важливу роль у формуванні національної економіки на основі кейнсіанської теорії бюджетного мультиплікатора (числового коефіцієнта, що показує, у скільки разів зростуть або скоротяться бюджетні доходи через збільшення або скорочення бюджетних видатків на одну грошову одиницю).

Фінансове регулювання пов'язане з податковою системою і регулюючою функцією податків і з бюджетним субсидіюванням. Особлива роль належить бюджетному вирівнюванню.

Питання для контролю рівня знань з теми

1 Проаналізуйте сферу державних фінансів. Визначіть місце бюджету в перерозподільних відносинах у суспільстві.

2 Правильні або неправильні такі твердження (у кожному випадку обґрунтуйте свою відповідь): а) основна проблема

побудови системи державних фінансів – установлення оптимального співвідношення між її рівнями; б) специфічними ознаками бюджетних відносин є перерозподільний і всеохоплюючий характер, а також законодавче регулювання?

3 Який механізм централізації ВВП в умовах: а) ринкової; б) адміністративної економіки? У чому відмінність?

4 Оцініть кожен з трьох моделей централізації ВВП з боку можливих фінансових протиріч.

5 «В Україні бюджет держави як фінансовий план має певні відмінності від бюджету як економічної категорії». Поясніть це твердження. Обґрунтуйте необхідність даного рішення.

6 Гіпотетичний бюджет держави характеризується такими показниками (у дужках – відповідно закону про бюджет): доходи – 28,6 (29,0) % у ВВП; видатки – 32,6 (31,0) % у ВВП. При цьому в структурі видатків бюджету 5,6 % – це видатки на капітальні вкладення; решта – поточні видатки. Оцініть стан бюджету.

7 Оцініть стан гіпотетичного бюджету держави, якщо до планових доходів, які складають 29,0 % у ВВП, включена державна позика 10 % від загальної суми запланованих доходів; планові обсяги видатків (31,0 % у ВВП). При цьому недостатній рівень доходів обумовлений зниженням рівня оподаткування.

8 Проаналізуйте джерела покриття бюджетного дефіциту. За яких умов є доцільним залучення кожного з джерел?

9 Визначте роль бюджету у фінансово-кредитному механізмі держави.

ТЕМА 2. Бюджетний устрій і побудова бюджетної системи України

План

2.1 Поняття бюджетного устрою і бюджетної системи, їх співвідношення.

2.2 Основи бюджетного устрою.

2.2.1 Види бюджетів.

2.2.2 Принципи побудови бюджетної системи.

2.2.3 Засади розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

2.2.4 Характер та форми взаємовідносин між бюджетами.

2.3 Бюджетна система України

2.1 Поняття бюджетного устрою і бюджетної системи, їх співвідношення

Структура бюджету розглядається в горизонтальному і вертикальному розрізах (рисунок 2.1).

У *горизонтальному розрізі* вона характеризується складом доходів і видатків, а також їх питомою вагою.

У *вертикальному розрізі* структура бюджету розглядається за рівнями державної влади та управління і характеризується взаємопов'язаними поняттями «**бюджетний устрій**» і «**бюджетна система**».

Бюджетний устрій визначає, яким чином здійснюється побудова бюджетної системи.

Бюджетна система відображає сукупність усіх видів бюджетів, що створюються в даній країні відповідно до бюджетного устрою.

		ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ РОЗРІЗ			
		Доходи	Видатки	Взаємовідносини між бюджетами	
ВЕРТИКАЛЬНИЙ РОЗРІЗ	Бюджетний устрій	Державний бюджет	Доходи державного бюджету	Видатки державного бюджету	Субсидювання Вилучення коштів Бюджетні позики Взаємні розрахунки
	Бюджетна система	Місцеві бюджети	Доходи місцевих бюджетів	Видатки місцевих бюджетів	

Рисунок 2.1 – Структура бюджету держави

Отже, **бюджетний устрій** – організація і принципи побудови бюджетної системи, встановлення її складу і

структури та взаємозв'язку між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетна система – врегульована правовими нормами сукупність усіх видів бюджетів, які створюються у країні відповідно до її бюджетного устрою.

Побудова як бюджетного устрою, так і бюджетної системи залежить від сукупності чинників, найголовнішими серед яких є:

1 **Державний устрій.** Відповідно до державного устрою країни бувають:

▪ *унітарн*
ими, коли існує два рівні державного управління – центральний і місцевий. До таких держав належать Німеччина, Велика Британія та багато інших Західноєвропейських держав;

▪ *федеративними*, коли в результаті добровільного об'єднання автономій виникає трирівнева система державного управління – центральний рівень, автономії та місцевий рівень. Прикладом подібних держав є Російська Федерація та США.

Відповідно до державного устрою будується і бюджетний устрій і бюджетна система – дво- або трирівневими.

2 **Адміністративно-територіальний поділ країни.** Залежить від історично укладеного територіального поділу країни.

2.2 Основи бюджетного устрою

2.2.1 Види бюджетів

Бюджетний устрій ґрунтується на таких засадах:

1 Виокремлення видів бюджетів, що створюються в даній країні.

2 Встановлення принципів побудови бюджетної системи.

3 Розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

4 Визначення характеру і форм взаємовідносин між бюджетами.

Теоретично можливі три варіанти виокремлення видів бюджетів.

Варіанти відокремлення видів бюджетів:

а) створення єдиного бюджету для всієї країни;

б) створення окремих регіональних бюджетів;

Як перший, так і другий варіанти мають суттєві недоліки і не знайшли застосування;

в) створення на кожному рівні адміністративного поділу централізованих і децентралізованих видів бюджетів.

У відповідності з таким підходом у бюджетній системі виділяються:

- **центральні бюджети;**
- **місцеві бюджети.**

На рисунку 2.2 відображені види бюджетів, які створюються на кожному рівні адміністративно-територіального поділу.

До *центральных бюджетів* належать централізований бюджет країни (в Україні – Державний бюджет) і центральні бюджети федеративних утворень (наприклад, Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим).

Місцеві бюджети розрізняються за рівнями адміністративного поділу і поділяються:

- на централізовані відповідно до певної адміністративної одиниці (обласні, районні, міські);
- децентралізована (міст, сіл, селищ і районів у містах).

		ВИДИ БЮДЖЕТІВ			
		Центральні		Місцеві	
РІВНІ	Відповідно до бюджетного устрою	I-й рівень	Централізований бюджет держави		
		II-й рівень		Центральні бюджети федеративних утворень	
		III-й рівень	Відповідно до адміністративно-територіального поділу	1-й і 2-й рівні	Централізовані до певної адміністративної одиниці
				3-й рівень	Децентралізовані

Рисунок 2.2 – Види бюджетів відповідно до третього варіанта

2.2.2 Принципи побудови бюджетної системи

Принципи побудови бюджетної системи характеризують взаємозв'язок і підпорядкованість бюджетів.

Можливі два альтернативних варіанти побудови бюджетної системи. Це її організація:

- а) або на **принципі єдності**;
- б) або на **принципі автономності**.

Перший – *принцип єдності* – означає, що всі бюджети, які створюються у даній країні, являють собою одне ціле.

Цей принцип забезпечується:

- 1) затвердженням на кожному рівні сукупного (зведеного, консолідованого) бюджету (наприклад, бюджету України, бюджету областей тощо);
- 2) єдиною системою доходів і видатків;
- 3) управлінням бюджетом з єдиного центру – Міністерства фінансів.

Принцип єдності дає можливість здійснювати централізоване управління бюджетом, однак не створює заінтересованості в місцевих органах влади.

Другий – *принцип автономності* – означає, що кожний бюджет, який створюється в країні, є відносно відокремленим і формується незалежно від інших бюджетів.

Автономність досягається за рахунок:

- 1) затвердження і виконання кожного бюджету окремо;
- 2) чіткого розмежування доходів і видатків між бюджетами;
- 3) необмежених прав місцевих органів влади і управління в затвердженні й виконанні власних бюджетів.

За умов додержання принципу автономності втручання згори неможливо.

В Україні чинний Закон «Про бюджету систему» передбачає принципи єдності і самостійності. Це два взаємовиключні поняття. Водночас обидва принципи суттєво обмежені: з *одного боку*, єдиний бюджет не створюється на жодному рівні; з *іншого* – реальної самостійності в місцевих органах влади немає. Більшість

країн будують бюджетні системи за принципом автономності.

2.2.3 Засади розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи

Розмежування доходів і видатків між окремими бюджетами починається з розподілу видатків. Оскільки бюджет є фінансовою базою держави, то в основі розмежування видатків лежить визначення меж функцій між окремими рівнями державної влади й управління.

Розподіл видатків може ґрунтуватися на двох принципах:

- відомчої підпорядкованості;
- територіального розташування об'єктів фінансування.

Принцип відомчої підпорядкованості означає, що суб'єкт бюджетного фінансування отримує кошти з того бюджету, який відповідає рівню органу управління цим суб'єктом.

Принцип територіального розташування означає, що фінансування здійснюється з бюджету тієї адміністративної одиниці, на території якої знаходиться суб'єкт фінансування.

На сьогодні в Україні основним є принцип відомчої підпорядкованості.

Розподіл доходів є похідним від розподілу видатків і має у своїй основі такі принципи:

- забезпечення надійної фінансової бази для фінансування закріплених видатків;
- встановлення залежності між зусиллями органів влади й управління та формуванням доходів відповідних бюджетів;
- встановлення заінтересованості місцевих органів влади в пошуку і мобілізації фінансових ресурсів і недопущення адміністративного вилучення доходів для бюджетів вищого рівня.

Розподіл доходів ґрунтується на встановленні загальнодержавних податків і платежів і місцевих податків і зборів.

Загальнодержавні податки та обов'язкові платежі поділяються:

- на **закріплені доходи** – доходи, які повністю або частково (за твердо фіксованим нормативом) надходять до даного

бюджету;

▪ **регулюючі доходи** – такі доходи, від яких встановлюються відрахування до бюджетів нижчих рівнів відповідно до їх потреб, тобто нормативи відрахувань диференціюються в розрізі окремих бюджетів і періодично (як правило, щорічно) змінюються.

У наш час в Україні переважають закріплені доходи. Бюджетне регулювання має досить обмежений характер.

Місцеві податки і збори закріплюються за місцевими бюджетами відповідно до того, який орган їх встановлює. При цьому може також визначатися їх розподіл між окремими ланками місцевих бюджетів.

На сьогодні у розподілі видатків склались такі пропорції:

- з *Державного бюджету* фінансуються видатки на оборону (практично повністю), народне господарство (переважна частина), утримання органів загальнодержавної влади та управління, прокуратури, судової влади, митних і податкових органів, окремі видатки на соціальний захист населення і значна частина видатків на соціально-культурну сферу;

- з *місцевих бюджетів* фінансуються переважна частина видатків на соціально-культурну сферу, утримання місцевої інфраструктури, місцевих органів влади та управління.

2.2.4 Характер і форми взаємовідносин між бюджетами

Взаємовідносини між бюджетами досить різноманітні (рисунок 2.3). У процесі виконання бюджетів основними є зовнішні бюджетні потоки – вхідні і вихідні. Разом з тим існують і взаємовідносини між окремими ланками бюджетної системи - внутрішніми бюджетними потоками, які відображають перерозподіл доходів і видатків між бюджетами.

		ЗА ХАРАКТЕРОМ ВЗАЄМОВІДНОСИН	
		договірні	обов'язкові
ЗА ФОРМОЮ ВЗАЄМО- ВІДНОСИН	субсидуванн я	субсидії	вилучення коштів
		субвенції	
		дотації	
	бюджетні позики	взаємні	вертикальні

		розрахунки	горизонтальні
--	--	------------	---------------

Рисунок 2.3 – Взаємовідносини між бюджетами

Форми взаємовідносин між бюджетами: субсидіювання; вилучення коштів; бюджетні позики; взаємні розрахунки.

Субсидіювання – передача коштів з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня з метою надання фінансової допомоги. Існує три *види субсидіювання*: субсидії, субвенції, дотації.

Субсидія може бути цільовою (на конкретні видатки) і знеособлено. Вона не пов’язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримує.

Субвенція – різновид цільової субсидії, яка передбачає участь у фінансуванні певних заходів і програм бюджету, що її видає, і бюджету, що її отримує.

Дотація – цільова фінансова допомога на покриття дефіциту відповідного бюджету. Залежно від можливостей бюджету, що її видає, покриття може бути *повним* або *частковим*.

Вилучення коштів – явище, зворотне дотації, тобто передача коштів бюджетного надлишку з бюджетів нижчого рівня до бюджету вищого рівня.

Бюджетні позики – надання коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня на покриття тимчасового касового розриву.

Бюджетні позики мають такі *ознаки*: безвідсотковий характер; мають бути погашені до закінчення бюджетного року; видаються органами влади чи управління тільки безпосередньо підпорядкованим їм органам.

Взаємні розрахунки – передача коштів з одного бюджету до іншого у зв’язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджетів. При такому перерозподілі виникає надлишок коштів в одному бюджеті і нестача (у такому самому розмірі) в іншому.

За *напрямами проведення* взаємні розрахунки поділяються на: вертикальні і горизонтальні.

В Україні існують тільки вертикальні взаєморозрахунки.

За *характером взаємовідносин між бюджетами* вони можуть бути договірними чи обов’язковими.

Субсидіювання та бюджетні позики здійснюються на договірній основі, вилучення коштів і взаємні розрахунки – в обов'язковому порядку.

2.3 Бюджетна система України

Бюджетна система України визначена Законом України «Про бюджетну систему». Його друга редакція прийнята у 1995 р. Перша редакція Закону, прийнята в 1991 р. одночасно з проголошенням незалежності, юридично зафіксувала створення власної бюджетної системи, яка є одним з атрибутів держави.

Відповідно до вказаного Закону **бюджетна система України** включає:

- **Державний бюджет;**
- **Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим;**
- **місцеві бюджети.**

Місцеві бюджети поділяються за рівнем адміністративного поділу на обласні; міські (міст державного та обласного підпорядкування з районним поділом); районні; бюджети міст (обласного і районного підпорядкування без районного поділу); сіл; селищ; районів у містах.

Згідно з фінансовою термінологією *централізовані* види бюджетів позначають прикметниками (обласний, районний, міський), а *децентралізовані* – іменниками у родовому відмінку (бюджети міст, селищ, районів).

Як вже було зазначено, в основі побудови бюджетної системи лежить адміністративно-територіальний поділ країни. При цьому виділення бюджетів здійснюється за наявності відповідного органу управління. Так, специфічною ознакою України є те, що на сільському рівні можуть утворюватися єдині для кількох сіл органи влади. Тоді створюється й один бюджет.

Бюджетну систему України можна подати у вигляді схеми на рисунку 2.4.

Рисунок 2.3 – Бюджетна система України

Питання для контролю рівня знань з теми

1 Які існують варіанти відокремлення видів бюджетів? Оцініть кожен з них. Який з варіантів реалізовано в Україні? Обґрунтуйте.

2 Дайте визначення понять «бюджетний устрій» і «бюджетна система». Яке співвідношення між ними? На чому ґрунтується бюджетний устрій держави?

3 Правильні або неправильні такі твердження (у кожному випадку обґрунтуйте свою відповідь): а) принцип єдності та принцип автономності – два взаємовиключні поняття; б) в Україні бюджетна система побудована на двох принципах, при цьому кожен з них суттєво обмежений.

4 Надайте характеристику процесу розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

5 Які ознаки характеризують взаємовідносини між бюджетами? Поясніть взаємозв'язок між ними.

6 На чому ґрунтується бюджетна система України? Які

закони її регламентують? Які бюджети формуються на кожному рівні адміністративно-територіального поділу країни?

ТЕМА 3. Система доходів бюджету

ПЛАН

3.1 Методи і джерела формування доходів бюджету.

3.2 Склад і структура доходів бюджету України.

3.1 Методи та джерела формування доходів бюджету

Доходи бюджету характеризують сукупність відносин між державою та фізичними і юридичними особами, що відбуваються при формуванні централізованого фонду коштів. Механізм формування доходів бюджету можна подати у вигляді схеми (рисунок 3.1).

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ			
Внутрішні			Зовнішні
ВВП	Національне багатство	Емісійний дохід	прямий перерозподіл
Реальні доходи		емісія	
пряме вилучення доходів з державного сектора	отримання доходів від операцій з капіталом		міжнародний кредит
отримання доходів від державних угідь, майна і послуг			оподаткування експортно-імпоротної діяльності
податковий метод			валютне регулювання
залучення позик			ціновий механізм
МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ			

Рисунок 3.1 – Механізм формування доходів бюджету

Доходи бюджету можуть формуватися на основі таких **методів централізації грошових коштів**:

- пряме вилучення доходів з державного сектора;
- отримання доходів від державних угідь, майна і послуг;
- перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб за допомогою податків;

– залучення позик.

Доходи з державного сектора. У державному секторі функціонування держави характеризує її підприємницьку діяльність. Як і будь-який підприємець, держава має право на отримання підприємницькою доходу — прибутку. Весь створений у державному секторі прибуток за правом власності належить державі. Однак певні права на цей прибуток належать і колективу підприємств. Тому практично ніколи весь прибуток державного сектора не вилучається до бюджету. При цьому у взаємовідносинах державних підприємств з бюджетом може застосовуватись як *пряме вилучення доходів* (шляхом платежів з прибутку), так і *оподаткування прибутку* на загальних засадах. В умовах ринкової економіки, коли переважає приватний сектор, застосовується податковий метод. В умовах адміністративної економіки домінує пряме вилучення доходів.

Надходження від державного сектора, зазвичай, незначні. Це пояснюється двома причинами:

а) держава, як правило, працює в непривабливих для приватного бізнесу сферах діяльності;

б) у більшості випадків діяльність державних підприємств носить неприбутковий характер, вона спрямована на виробництво певних товарів чи послуг, а не на отримання прибутку.

Доходи від державних угідь, майна і послуг формуються на основі прав власності держави. В Україні дотепер існує загальнонародна власність на землю. Отже, всі угіддя, надра, корисні копалини належать державі. Тому доходи від їх використання спрямовуються до бюджету держави. Формою таких доходів є *платежі за ресурси*:

– лісовий дохід;
– плата за спеціальне використання прісних водних ресурсів;

– плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин.

Надходження від державних прав власності навіть в Україні мінімальні — 2 %.

Податковий метод формування доходів бюджету характеризує перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб.

На відміну від прямого вилучення доходів у державному секторі, може здійснюватися тільки на підставі законів.

Позиковий метод означає формування доходів бюджету на поворотній основі.

За нормальних умов основу доходів бюджету складають податки (95—98 %) і позики (2—5 %).

Крім методів централізації грошових коштів для формування доходів бюджету використовуються такі методи:

- отримання доходів від операцій з капіталом;
- емісія.

Доходи від операцій з капіталом – це реальні грошові доходи бюджету. Вони формуються в результаті реалізації частини національного багатства держави, яке відображається у формі основного капіталу, державних запасів товарно-матеріальних цінностей, землі та нематеріальних активів.

Крім реальних доходів, які формуються на основі вказаних методів, держава може використовувати **емісійний дохід**. Щодо поточного року — це дохід, що забезпечує фінансування поточних видатків. Однак під час емісії внаслідок інфляції збільшується тільки номінальна кількість грошей, а реальна вартість фінансових ресурсів не змінюється.

Джерелами формування доходів виступають:

- **створений ВВП**;
- **національне багатство** (відображає накопичені матеріальні цінності і розвідані природні ресурси). Використовується тоді, коли не вистачає ВВП чи є певний надлишок природних ресурсів.

Надійніше джерело — створений ВВП.

Джерела формування доходів бюджету також поділяються на **внутрішні і зовнішні**. Зовнішні характеризують міжнародний перерозподіл фінансових ресурсів і можуть формуватися на основі таких **методів**:

- 1) прямих перерозподіл (наприклад, репарація);
- 2) міжнародний кредит;
- 3) оподаткування експортно-імпортової діяльності;
- 4) валютне регулювання — відхилення встановленого курсу валют від реального їх співвідношення;
- 5) ціновий механізм — у світі склався певний масштаб цін,

який призводить до міжнародного перерозподілу ресурсів.

Отже, доходи бюджету – надходження до відповідних бюджетів у вигляді податкових і неподаткових платежів, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів та доходів державних цільових фондів, включених до бюджету.

3.2 Склад і структура доходів бюджету України

Система доходів бюджету України відображає практично всі; методи їх формування (рисунок 3.2).

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ						
Податкові надходження	Неподаткові надходження	Внески до державних цільових фондів	Офіційні трансферти	Державні позики		
прямі податки	від приватизації майна				поточні	
непрямі податки						
платежі за спеціальне використання природних ресурсів	від реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння					
плата за державні послуги, рентні платежі та компенсаційні доходи	від реалізації державних матеріальних резервів				капітальні	
місцеві податки і збори	інші неподаткові надходження					

Рисунок 3.2 – Система доходів бюджету України

Доходи бюджету України складаються з податкових і неподаткових надходжень, внесків до державних цільових фондів, а також коштів, отриманих за рахунок державного кредиту.

1 **Податкові надходження** включають такі групи податків і платежів:

- **прямі податки** — податок на прибуток підприємств; прибутковий податок з громадян; земельний податок (плата за землю); податок з власників транспортних засобів; податок на

промисел;

- непрямі податки — податок на додану вартість; акцизний збір; мито;

- платежі за спеціальне використання природних ресурсів — лісовий дохід; плата за воду; плата за корисні копалини;

- плата за державні послуги, рентні платежі та компенсаційні доходи — державне мито; рентні платежі за нафту і газ, що видобуваються в Україні; різниця в цінах на геологорозвідувальні роботи; відрахування на дорожні роботи; інші надходження;

- місцеві податки і збори.

2 **Неподаткові надходження** охоплюють різноманітні надходження (від власності та підприємницької діяльності держави, адміністративні збори та платежі від некомерційного та побічного продажу, від штрафів і фінансових санкцій тощо). Наприклад, це надходження:

- від приватизації майна;

- реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

- реалізації державних матеріальних резервів;

- інші.

3 **Внески до державних цільових фондів.** Це надходження в грошові фонди, що формуються з метою гарантованого фінансування державою певних видатків, тобто:

- у Пенсійний фонд України;

- фонд соціального страхування України;

- фонд сприяння зайнятості населення України;

- інші фонди.

4 **Офіційні трансферти** поділяються на поточні (дотації; кошти, які одержані за взаємними розрахунками з іншими бюджетами) і капітальні (субвенції), які у свою чергу групуються залежно від джерела походження (від органів державної влади і управління, із-за кордону, з недержавних джерел).

5 **Державні позики**, які можуть бути отримані як за рахунок внутрішніх джерел (коштів бюджетів інших рівнів і державних фондів, НБУ та комерційних банків України), так за рахунок зовнішніх джерел (міжнародних організацій, іноземних комерційних банків).

Останнім часом податкові надходження становлять 55-

60 %, неподаткові – до 10 %, внески в цільові фонди – 10-15 %, державні позики на покриття бюджетного дефіциту – 15 %. У складі податкової системи прямі податки дорівнюють 50-55 %, непрямі – 40-45 %, платежі за ресурси – близько 1 %, плата за державні послуги і компенсаційні доходи – 2-5 %, місцеві податки і збори – до 2 %.

Питання для контролю рівня знань з теми

1 Які існують методи централізації грошових коштів? Вкажіть альтернативний метод формування доходів бюджету. Надайте йому оцінку.

2 Правильні або неправильні такі твердження (обґрунтуйте свою відповідь): а) надходження від державного сектора, зазвичай, незначні; б) в основі формування доходів бюджету держави за рахунок надходжень від угідь, майна і послуг лежить право власності.

3 У яких випадках національне багатство використовується як джерело формування доходів бюджету? Надайте оцінку кожному з можливих джерел.

4 Які методи використовуються при формуванні бюджету держави України? Вкажіть форми їх прояву.

ТЕМА 4. Система видатків бюджету

ПЛАН

4.1 Класифікація видатків бюджету.

4.2 Склад і структура видатків бюджету України.

4.1 Класифікація видатків бюджету

Видатки бюджету мають первинний характер при формуванні бюджету держави. Вони визначають мінімальний розмір доходів, який повинен отримати бюджет держави для забезпеченні виконання своїх основних функцій.

Видатки бюджету – використання доходів держави на

поточні і капітальні потреби за галузевим, відомчим, цільовим і територіальним призначенням.

Класифікація видатків бюджету (наведена на рисунку 4.1) здійснюється за такими ознаками:

- а) роль у відтворенні виробництва;
- б) суспільне призначення;
- в) галузі економіки і соціальної сфери;
- г) цільові призначення;
- д) рівні бюджетної системи;
- е) форми бюджетного фінансування.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ	Економічна класифікація	За роллю у відтворенні виробництва	Поточні видатки
			Капітальні видатки (видатки розвитку)
	Функціональна класифікація	За суспільним призначенням	Видатки на економічну діяльність і науку
			Видатки на соціальний захист і соціально-культурну сферу
			Видатки на оборону
			Видатки на управління
			Видатки на обслуговування внутрішнього і зовнішнього державного боргу
	Галузева класифікація	За галузями економіки і соціальної сфери	Промисловість
			Будівництво
			Транспорт і зв'язок
			Сільське господарство
			Освіта
			Охорона здоров'я
			Інші
	За цільовим призначенням	Залежно від цільового призначення	Витрати на капітальне будівництво
			Витрати на капітальний ремонт
			Витрати на оплату праці
			Витрати на комунальні послуги
			Інші витрати
	Організаційна класифікація	За рівнями бюджетної системи	Видатки Державного бюджету
			Видатки Республіканського бюджету Криму
			Видатки відповідних місцевих бюджетів
	За формами бюджетного фінансування	Залежно від форми бюджетного фінансування	Проектне фінансування
			Бюджетні кредити
Кошторисне фінансування			
Бюджетні трансферти			

Рисунок 4.1 – Класифікація видатків бюджету

За роллю у відтворенні виробництва виокремлюються:

- поточні видатки бюджету;
- капітальні видатки бюджету.

Поточні видатки характеризують витрати на утримання мережі підприємств, об'єктів, установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури.

Вказані витрати діють на початок бюджетного року та набувають чинності в даному році.

Крім того, до поточних видатків належить фінансування заходів соціального захисту населення та інших заходів, які не належать до тих, що фінансуються за видатками розвитку.

Капітальні видатки (видатки розвитку) — це видатки на створення нових і розширення діяльності діючих підприємств, установ і закладів.

Тобто це фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови національної економіки; субсидії, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням виробництва і соціальної сфери. До них належать придбання основного капіталу; створення державних запасів і резервів; придбання землі і нематеріальних активів; капітальні трансферти.

Відповідно до такого розподілу видатків може формуватися два окремих бюджети — поточний бюджет і бюджет розвитку. Окремі бюджети відповідно до такого розподілу не складаються, хоча в умовах кризи вбачається доцільним створювати два окремих бюджети:

- **поточний бюджет** — має забезпечуватись поточними доходами і бути збалансованим;

- **бюджет розвитку** — може бути дефіцитним і забезпечуватись за рахунок позик, у т. ч. цільових інвестиційних.

За суспільним призначенням видатки відображають функції держави:

- **економічну** — видатки на економічну діяльність і науку;
- **соціальну** — видатки на соціальний захист і соціально-культурну сферу;
- **оборонну** — видатки на оборону;
- **управлінську** — видатки на органи державної влади і управління, правоохоронні органи, судову владу і прокуратуру,

митну і податкову службу, зовнішню політичну діяльність.

У видатках бюджету також виокремлено **видатки на обслуговування внутрішнього і зовнішнього державного боргу**.

За галузями економіки і соціальної сфери видатки бюджету розрізняються відповідно до різних галузей:

- промисловість;
- будівництво;
- транспорт;
- сільське господарство;
- освіта;
- охорона здоров'я тощо.

За цільовим призначенням виокремлюють видатки:

- на капітальне будівництво;
- капітальний ремонт;
- оплату праці;
- комунальні послуги та інші витрати.

За рівнем бюджетної системи розрізняються видатки:

- Державного бюджету;
- Республіканського бюджету Криму;
- місцевих бюджетів.

За формами бюджетного фінансування існують такі види видатків:

- проектне фінансування;
- бюджетні кредити;
- кошторисне фінансування;
- бюджетні трансферти.

Проектне фінансування — фінансування з бюджету інвестиційних проектів на підставі затвердженої проектно-кошторисної документації. Бюджетні асигнування надаються в разі недостатності власних коштів і банківських кредитів.

Бюджетні кредити — надання фінансової допомоги з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі.

Кошторисне фінансування — виділення бюджетних асигнувань на утримання закладів, установ і організацій, виконання певних програм і реалізацію певних заходів на підставі спеціального фінансового документа – кошторису.

Бюджетні трансферти — це невідплатні і безповоротні

платежі з бюджету юридичним і фізичним особам, які не являють собою придбання товарів чи послуг, надання кредиту або виплату непогашеного боргу. До них належать державні субсидії, субвенції, дотації.

4.2 Склад і структура видатків бюджету України

До складу видатків бюджету України відповідно до прийнятої структури бюджетної класифікації належать економічна та функціональна структура видатків.

Видатки бюджету відповідно до **економічної класифікації** поділяються на такі групи:

1 **Поточні видатки**, до яких належать:

- видатки на товари і послуги, у т. ч. оплата праці працівників, нарахування на заробітну плату, придбання предметів постачання і матеріалів, видатки на відрядження, дослідження і розробки;

- субсидії та поточні трансфертні виплати (субсидії, трансфертні платежі органам державного управління інших рівнів, трансферти населенню, трансферти за кордон).

2 **Капітальні видатки**, що охоплюють:

- придбання основного капіталу (придбання обладнання і предметів довгострокового користування, капітальне будівництво, капітальний ремонт);

- створення державних запасів і резервів;

- капітальні трансферти, у т. ч. капітальні внутрішні та зовнішні (за кордон) трансферти.

3 **Кредитування без погашення** – це видатки:

- на надання внутрішніх кредитів з вирахуванням погашення;

- надання зовнішніх кредитів з вирахуванням погашення;

- погашення боргу.

Відповідно до **функціональної класифікації** виокремлюються такі головні групи видатків:

1 Державне управління.

2 Міжнародна діяльність.

3 Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу.

- 4 Національна оборона.
 - 5 Правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави.
 - 6 Освіта.
 - 7 Охорона здоров'я.
 - 8 Соціальний захист і соціальне забезпечення.
 - 9 Житлово-комунальне господарство.
 - 10 Культура і мистецтво.
 - 11 Засоби масової інформації.
 - 12 Фізична культура і спорт.
 - 13 Промисловість та енергетика.
 - 14 Будівництво.
 - 15 Сільське господарство, лісове господарство, рибальство і мисливство.
 - 16 Транспорт, шляхове господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика.
 - 17 Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю.
 - 18 Заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення.
 - 19 Охорона навколишнього природного середовища і ядерна безпека.
 - 20 Попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха.
 - 21 Поповнення державних запасів і резервів.
 - 22 Обслуговування державного боргу.
 - 23 Державні цільові фонди (за винятком Фонду для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення).
 - 24 Видатки, не віднесені до основних груп.
- За функціональною ознакою структура видатків бюджету України в останні роки характеризується такими показниками: видатки на економічну діяльність – 15 – 20 %, науку – до 2 %, соціальний захист населення – близько 15 %, соціально-культурна сфера — близько 25 %, національна оборона – до 5 %, державне управління та правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави — до 10 %, видатки цільових фондів – 10-25 %, обслуговування державного боргу – до 10 %, інші видатки – до 5 %.
- За економічною класифікацією видатки бюджету України за

останній період мають таку структуру: 15 – 18 % загальної суми видатків складає оплата праці працівників бюджетних установ, відповідно до цього рівня нарахування на зарплату досягають 5 – 7 %; суттєву вагу мають трансферти населенню (15 – 20 %); видатки на обслуговування державного боргу досягають 13 – 15 %.

Питання для контролю рівня знань з теми

1 Які існують ознаки класифікації видатків бюджету? Поясніть необхідність групування видатків бюджету відповідно до класифікаційних ознак.

2 За якими ознаками класифікуються видатки бюджету України? На які групи вони поділяються?

3 Проаналізуйте структуру видатків бюджету України. Надайте оцінку державній політиці, яка існує.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1 Конституція України [Текст]: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1997. – 64 с.

2 Бюджетний кодекс України [Текст]: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 25 лютого 2010 р.; офіц. текст. – К.: Видавець Паливода А.В., 2010. – 84 с.

3 Про вищу освіту [Текст]: закон України; за станом на 19 жовтня 2006 р.; офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 64 с.

4 Про культуру [Текст]: закон України; за станом на 20 січня 2011 р.; офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – 21 с.

5 Закон України про державну допомогу сім'ям з дітьми [Текст]: за станом на 1 липня 2004 р.; офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 15 с.

6 Про місцеве самоврядування в Україні [Текст]: закон України від 21 травня 1991 р. – К.: Паливода А.В., 2012. – 87 с.

7 Про загальну середню освіту [Текст]: закон України; за станом на 28 серпня 2006 р.; офіц. вид. – К.: Парламентське вид-

во, 2006. – 32 с.

8 Основи законодавства України про охорону здоров'я [Текст]: закон України; за станом на 15 травня 2008 р.; офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 40 с.

9 Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 796 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 67. – С. 71.

10 Про порядок складання, розгляду, затвердження і основні вимоги щодо виконання кошторисів доходів і видатків бюджетних установ та організацій [Текст]: Постанова Кабінету міністрів України від 9 січня 2000 р. № 17 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 9. – С. 101.

11 Про надбавки за вислугу років для працівників органів державної виконавчої влади [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 1993 р. №1049 // Офіційний вісник України. – 1993. – № 12. – С. 86.

12 Про затвердження Порядку призначення і виплати Державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – С. 147.

13 Про вдосконалення механізму надання населенню субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та пічного побутового палива [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 1996 р. №541 // Урядовий кур'єр. – 1996.

14 Про підвищення посадових окладів працівників органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2003 р. № 1207 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – С. 162

15 Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ [Текст]: Наказ Міністерство освіти і науки України, від 26 вересня 2005р. №557 // Офіційний

вісник України від 21.10.2005. – 2005 р., № 40, С. 158.

16 Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення [Текст]: Наказ Міністерства праці і соціальної політики України та Міністерства охорони здоров'я України від 05 жовтня 2005 р. № 308/519 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 42. – С. 195.

18 Про впорядкування умов оплати праці працівників культури на основі Єдиної тарифної сітки [Текст]: Наказ Міністерства культури та туризму від 18 лютого 2005 р. № 745 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 44. – С. 200.

19 Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету: Наказ Державного казначейства України від 25 листопада 2008 р. № 495 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27. – С. 78.

20 Алексеев, І.В. Бюджетна система [Текст] : навч. посіб. для студ. 4 курсу спец. 7.50104 "Фінанси" базового напрямку 6.0501 "Економіка і підприємництво"; для студ. дистанц. форми навч. / І.В. Алексеев; Національний ун-т "Львівська політехніка". Інститут дистанційного навчання. – Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2004. – 161 с.

21 Василик, О.Д. Бюджетна система України [Текст]: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 544 с.

22 Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України [Текст] / за ред. М.Я. Азарова. – К.: НДФІ, 2010. – 632 с.

23 Пасічник, Ю.В. Бюджетна система України [Текст]: навч. посібник / Ю.В. Пасічник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 670 с.

24 Пасічник, Ю.В. Бюджетна система України [Текст]: навч. посібник / Ю.В. Пасічник. – К.: Знання, 2006. – 670 с.

25 Пасічник, Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн [Текст]: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Ю.В. Пасічник. – К.: Знання-Прес, 2002. – 495 с.

26 Старостенко, Г.Г. Бюджетна система [Текст]: навч. посіб. для дистанц. навч. / Г.Г. Старостенко; Відкритий міжнародний

ун-т розвитку людини "Україна". Інститут дистанційного навчання. – К.: Університет "Україна", 2006. – 219 с.

27 Фещенко, Л.В. Бюджетна система України [Текст]: навч. посібник / Л.В. Фещенко, П.В. Проноза, Н.В. Кузьминчук. – К.: Кондор, 2008. – 440 с.

Додаткова

1 Василик, О.Д. Державні фінанси України [Текст]: підруч. для студ. екон. спец. вищих навч. закл. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 606 с.

2 Фінанси [Текст]: навч. посібник / В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 274 с.

3 Карлін, М.І. Державні фінанси України [Текст]: навчальний посібник / М.І. Карлін. – К.: Знання, 2008. – 349 с.

4 Місцеві фінанси [Текст]: підручник / О.П. Кириленко [та ін.]; ред. О.П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.

5 Кудряшов, В.П. Курс фінансів [Текст]: навч. посібник / В.П. Кудряшов. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

6 Місцеві фінанси [Текст] / за ред. О.П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.

7 Опарін, В.М. Фінансова система України [Текст]: теоретико-методологічні аспекти / В.М. Опарін; Київський національний економічний ун-т. – К.: КНЕУ, 2005. – 239 с.

8 Фінанси [Текст]: навч. посібник / В.І. Оспіщев [та ін.]; ред. В.І. Оспіщев. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 366 с.

9 Місцеві фінанси [Текст]: опорний конспект лекцій для студ. спец. 7.050104 "Фінанси" (усіх форм навч.) / Ю.В. Петленко, О.Д. Рожко. – К.: Кондор, 2003. – 282 с.

10 Сунцова, О.О. Місцеві фінанси [Текст]: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О.О. Сунцова; Національний ун-т "Києво-Могилянська академія". – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 560 с.

Інформаційні ресурси

1 НТБ УкрДАЗТ (м. Харків, пл. Фейєрбаха, 7).

- 2 Медіатека УкрДАЗТ (м. Харків, пл. Фейєрбаха, 7).
- 3 ХДНБ ім. В.Г. Короленка (м. Харків, пров. Короленка, 18).
- 4 Харківський ЦНТЕІ (м. Харків, просп. Гагаріна, 4).
- 5 Бібліотека кафедри «Фінанси» (3.516).
- 6 Джерела Internet:
 - portal.rada.gov.ua (Офіційний портал Верховної Ради України (ua));
 - president.gov.ua (Офіційне інтернет-представництво глави держави);
 - <http://www.kmu.gov.ua> (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України (КМУ));
 - www.me.gov.ua/ (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України);
 - minfin.gov.ua (Міністерство фінансів України);
 - www.bank.gov.ua/ (Національний банк України);
 - <http://www.economy.nayka.com.ua/> (Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (постанова президії ВАК України № 2-05/3 від 08.07.2009 р.);
 - <http://www.economics.opu.ua/> (Електронне наукове видання: Одеський національний політехнічний університет);
 - <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/eui/index.html> (Економіка. Управління. Інновації. Електронне наукове фахове видання. Житомирський державний університет імені Івана Франка);
 - <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/Vke/index.html> (Вісник кредитно-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана);
 - lib.kneu.edu.ua/ (Електронне наукове фахове видання. Бібліотека - Київський національний економічний університет. Бібліотека ДВНЗ "Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана");
 - www.economukraine.com.ua/index.php? (Архів / журнал «Економіка України»);
 - www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc.../index.html (Фінанси України: науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал. Архів номерів);

- http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/texts.html (Вісник Української академії банківської справи. Збірник наукових праць);
- <http://www.nbuu.gov.ua/portal/> (Наукова періодика України);
- <http://ubr.ua/> (Український бізнес ресурс (Фінанси, ринки, Україна и мир, бізнес, ринок труда);
- <http://uaport.net/uk/cat/site/www.gc.com.ua> («Галицькі Контракти», еженедельник);
- <http://www.epravda.com.ua/finances/> (Економічна прав-да).

